

Tadeusz Bodio

Z historii ustroju i elit politycznych Karaczajo-Czerkiesji¹

SŁOWA KLUCZOWE:

Karaczajo-Czerkiesja, tradycje polityczne, kolonizacja, sowietyzacja, deportacje, system polityczny, system prawny, elity polityczne, etnopolityka, transformacja, polityka historyczna

Wstęp

Klucz do zrozumienia problemów ustrojowo-politycznych Karaczajo-Czerkiesji tkwi w historii politycznej Kaukazu, zwłaszcza ludów i obszarów, na którym została ona utworzona. Z historii tej m.in. wynika, że dekompozycja naturalnych procesów narodowo i państwowotwórczych w regionie w istotnym stopniu była konsekwencją rywalizacji geopolitycznej w regionie, nade wszystko jednak podbojów i kolonizacji rosyjskiej a następnie ustanowienia radzieckiego porządku ustrojowego. Bilans

---

¹ Tekst powstał w ramach międzynarodowego projektu badawczego pt. Przywództwo i elity polityczne w państwach Kaukazu (kierownik projektu: Tadeusz Bodio). Projekt jest realizowany przez Zakład Badań Wschodnich Instytutu Nauk Politycznych przy współpracy z Międzyinstytutową Pracownią Badań nad Rosją i Państwami Poradzieckimi Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych oraz krajowymi i zagranicznymi ośrodkami akademickimi reprezentowanymi przez autorów. Celem projektu jest próba opisu i wyjaśnienia specyfiki transformacyjnej struktur władzy, głównie mechanizmów wyłaniania i funkcjonowania modeli przywództwa i elit władzy w państwach Kaukazu Południowego (Gruzji, Abchazji, Osetii Południowej, Azerbejdżanie, Armenii i Górskim Karabachu) i rosyjskich republikach Kaukazu Północnego (Dagestan, Karaczajo-Czerkiesja, Kabardo-Bałkarska, Osetia Północna-Alania, Czeczenia, Inguszetia, Adygeja).

tego okresu w historii Kaukazu Północnego stanowi współcześnie przedmiot ostрых sporów naukowców i polityków. Nie wglębiając się w te spory można jednak konstatować, że trwający stulecia złożony proces dekompozycji naturalnych procesów polietnicznych generował potencjał konfliktogenny, który w całej okazałości ujawnił się po rozpadzie ZSRR i po dzień dzisiejszy oddziałuje negatywnie na procesy transformacyjne w Karaczajo-Czerkiesji i innych republikach Kaukazu Północnego.

Sama historia wieloetnicznej Karaczajo-Czerkiesji, zwłaszcza elit politycznych Czerkiesów i Karaczajów, ich roli w procesach narodowo i państwowotwórczych zawiera wiele „białych plam”, a rekonstrukcji ich dziejów nie ułatwia współczesny stan badań, które są uwikłane w politykę historyczną, aktywnie wykorzystywaną w „grze o władzę” i przyszłość republiki. Polityka ta oscyluje ona między faktami a falsyfikacją i manipulacją².

W niniejszym artykule została podjęta próba wyjaśnienia tych wydarzeń zapisanych na kartach historii politycznej Czerkiesów, Karaczajów i innych grup narodowościowych, które miały bezpośredni lub pośredni wpływ na współczesne problemy ustrojowe Karaczajo-Czerkiesji oraz jej elit politycznych.

---

² Istniejące badania historyczne nad Karaczajo-Czerkiesją bazują w nie mniejszym stopniu na hipotezach niż odpowiedziach dotyczących fundamentalnych kwestii dotyczących procesów narodowo i państwowotwórczych. Nierzadko historia polityczna Karaczajów, Czerkiesów czy innych lokalnych wspólnot narodowych była pisana na nowo – pod dyktando władz carskich i radzieckich, także pod wpływem władz lokalnych czy sąsiednich republik. Zależnie od koniunktury politycznej pojawiały się kolejne wersje tej historii i interpretacje procesów etnopolitycznych z całym ich bagażem (pochodzenie narodowości i grup etnicznych, specyfika ich tożsamości i odrębności a zarazem „sztuczne” ich scalanie, w tym Karaczajów i Bałkarów, migracje i deportacje oraz żądania rehabilitacji narodowej i terytorialnej, tradycje polityczne, organizacja systemu władzy, „dobrowolne” przyłączenie do Rosji itp.). Jej rekonstrukcji nie ułatwiają m.in. podejmowane w okresie stalinowskim próby „wymazania” Karaczajów z historii regionu, fakty reglamentacji i kontroli badań etnohistorycznych, niszczenia materialnych świadectw ich historii. Również obecnie sytuacja polityczna w regionie i republice nie sprzyja rzetelnemu odtworzeniu historii obu narodów. Władze Karaczajo-Czerkiesji, podobnie jak republik sąsiednich oraz ugrupowania o charakterze nacjonalistycznym i fundamentalistycznym nadal traktują historię Czerkiesów i Karaczajów jako narzędzie walki politycznej o jej kształt ustrojowy i władzę. Nie wszystkie archiwa są dostępne, zaś stan badań nad elitami jest w stadium początkowym.

Od podbojów do kolonizacji i deportacji

Etnogeneza Czerkiesów doczekała się wielu wersji i stanowi przedmiot ożywionych sporów wśród historyków, etnologów i etnografów. Generalnie przyjmuje się, że sięga ona X–XIII wieku³, a więc przypada na okres wielkich zmian w regionie związanych z upadkiem niegdyś ogromnego imperium Alanów i najazdów wojsk Czyngis-chana oraz Timura w XIV wieku. Alania była państwem z dobrze rozbudowanym i scentralizowanym systemem władzy, którego centrum administracyjno-polityczne mieściło się na terenach obecnej republiki Karaczajo-Czerkieskiej⁴. Nieco później, bo z XIII–XIV wiekiem wiąże się etnogenezę Karaczajów – narodu turkijskojęzycznego. Od XIV wieku zaczynają się osiedlać Abazyńczycy, a następnie Nogajowie – potomkowie plemion mongolskich wchodzących w skład Złotej Ordy. Skład polietniczny obszaru obecnej Karaczajo-Czerkiesji formował się w kolejnych wiekach – nieustannym wojnom i najazdom oraz podbojom i kolonizacji rosyjskim towarzyszyły migracje ludności, pojawili się Kozacy, Ukraińcy i inna ludność napływowa z Europy Wschodniej.

Początki kontaktów dyplomatycznych Czerkiesów i Karaczajów z Imperium Rosyjskim sięgają XV wieku. Trwające od XIV wieku najazdy wojsk chana krymskiego i Tatarów na Czerkiesów oraz ich zależność i daniny, jakie musieli w tego tytułu ponosić spowodowały, że ich władcy zaczęli słać poselstwa do Moskwy. Jedno z takich poselstw wysłał Temuriuk w 1557 roku z prośbą o przyłączenie podległego mu terytorium do Rosji. W kolejnych latach stosunki Temuriuka z dworem carskim oparte na sojuszu polityczno-wojskowym przeciwko Chanatowi Krymskiemu układały się poprawnie. Zawarł on m.in. tajny układ z Iwanem Groźnym zobowiązując się m.in. do udziału w wojnach z Imperium Osmańskim. Jego córka Maria została drugą żoną Iwana Groźnego, zaś brat zajmował wysoką pozycję na dworze carskim. Książęta czerkiescy powiązani z dworami rosyjskimi byli nawet postrzegani jako potencjalni kandydaci do tronu rosyjskiego⁵.

W opinii niektórych historyków Czerkiesja od XV do XVIII wieku stanowiła dość jednolitą przestrzeń etnopolityczną z własną kulturą i prawem zwyczajowym określającym ustroje polityczne ponad dziesięć

---

³ Zob. *Zaključenje Instituta etnologii i antropologii RAN: eto edinyj čerkijskij narod* (dokument z 10 maja 2010 roku), http://circassiaste.blogspot.com/2011/04blog-post_413.html

⁴ Zob. K.M. Kodzaev, *Verchoznaâ vlast Alan (I–X vv.)*, Vladykavkaz 2008.

⁵ Zob. M. Blijev, *Čerkesâ i Čerkiesy. Kratkij očerk istorii*, Moskva 2011.

księstw (w tym Wielkiej Kabardy, w której skład wchodził Karaczaj) powiązanych ze sobą związkami rodowo-plemiennymi, a nawet sojuszami polityczno-wojskowymi⁶. Systemy władzy w tych organizmach etnopolitycznych wykazywały pewne podobieństwa, ale i różnice – zależnie od historii formowania się poszczególnych etosów, tradycji rodowo-plemiennych, organizacji i stylu życia czy wyznawanej religii. Wśród nich byli wyznawcy chrześcijaństwa i islamu. Elity władzy Czerkiesów były rekrutowane głównie na podstawie rodowej i etnicznej. Ścieżki tej rekrutacji określało prawo zwyczajowe i muzułmańskie. Podstawą organizacji wspólnot o cechach państwowych były hierarchiczne i sztywne struktury społeczne tworzące skomplikowaną piramidę klas i warstw z reglamentowanym ich statusem, przywilejami i obowiązkami⁷. Na szczycie tej pira-

⁶ Ludność zajmująca daną przestrzeń stanowiła złożony konglomerat różnych grup narodowościowych i etnicznych tworzących wspólnoty niejednokrotnie ze specyficznymi cechami ustrojów politycznych, tradycji, stylu życia, stopniem przywiązania do wyznawanych religii. Według niektórych badaczy trudności związane z wyraźnym przeprowadzeniem linii demarkacyjnej między Czerkiesami a innymi grupami narodowościowymi, ich specyfiką ustrojową czy kulturową tkwią swoimi korzeniami jeszcze w czasach najazdów mongolskich, kiedy to ludność zamieszkałą na tej przestrzeni (Adygów, Kabardyjczyków i innych grup etnicznych) zaczęto nazywać Czerkiesami. W rezultacie współcześnie spotyka się poglądy, że Czerkiesja była krajem Adygów. Warto zwrócić uwagę, że Adygowie sami się nazwali Czerkiesami i nazwa ta utrwaliła się w XIX i XX wiekach. Termin „Czerkiesi” także wykorzystywano do określenia Karaczajów („karaczajescy Czerkiesi”) i Bałkarów. Nie mniej kontrowersyjną jest ocena stopnia zaawansowania w danym okresie procesów narodowo i państwowotwórczych. Niektórzy z badaczy skłaniają się do poglądu, że Czerkiesi owdładali organizacją o cechach protopaństwowych i znajdowali się na progu budowy własnej państwowości, a jeszcze inni – że Czerkiesja miała status państwa konfederacyjnego utrzymującego stosunki dyplomatyczne (są też badacze, którzy prezentują opinie, że takiego państwa jak Czerkiesja nie było, że nie można mówić o Czerkiesach jako jednej nacji itp.). Nie mniej kontrowersyjne są próby wyjaśnienia etnonimów „Czerkies” i „Karaczaj”. W jednej z nich wskazuje się, że nazwa „Karaczaj” wywodzi się od słów „kara” – czarny i „czaj” – rzeka (Kubań). Z kolei legenda głosi, że „Karaczi” to ród, z którego wywodzi się naród Karaczajów. Szczegółowo na temat etnogenezy Czerkiesów i Karaczajów m.in. M. Bijev, *Čerkessá...*, s. 13 i nast.; V.Sz. Nachuščev (red.), *Narody Karačajevo-Čerkessi: istoriâ i kultura*, Čerkiesk 1998 (rozdz. IV); Ch. King, *Imagining Circasia: David Urguhart and the Making of Nort Causasus*, „The Russian Reviv”, 2007 (april), nr 2, s. 238 i nast.

⁷ N. Karlskof opisując jeszcze w 1850 roku ustrój polityczny konglomeratu plemion czerkieskich zwracał uwagę, że ich wspólnoty tradycyjnie dzieliły się na sześć klas, najwyższej byli usytuowani książęta, najniższej niewolnicy. W połowie XIX wieku struktura wewnętrzna tych plemion zaczęła ewoluować a wraz z nią system tradycyjny system władzy (głównie pod wpływem kolonizacji, zniesienia pańszczyzny, handlu niewolnikami) tworząc trzy wolne i trzy zależne (w różnym stopniu) klasy. Autor także zwraca

midy znajdowali się feudalni książęta („pszi”) i stan szlachecki („worok” – o zróżnicowanym statusie). Również elitarną pozycję w tej piramidzie zajmowało lokalne duchowieństwo, sędziowie oraz starszyzna ciesząca się autorytetem. Tradycyjna „Chasa” – zgromadzenie przedstawicieli uprzywilejowanych warstw społecznych o cechach instytucji ustawodawczej (później konsultacyjnej) była miejscem, w którym rozstrzygano o najważniejszych sprawach życia wspólnot czerkieskich. Na system władzy wpływ wywierała militaryzacja życia. Niektórzy historycy skłaniają się do poglądu, że najazdy i wojny stanowiły podstawę, na której rozwijały się wspólnoty czerkieskie⁸. Wykształciły one odrębne elitarne klasy mistrzowsko owładające sztuką wojenną oraz „instytucję najazdów”⁹ z jej zwyczajowym prawem prowadzenia wojny, kodeksem honorowym i etyką.

Wraz z nasilającą się ekspansją terytorialną Rosji, budową fortów i stanic kozackich stosunki dwustronne ulegały osłabieniu. W 1763 roku rozpoczęła się wojna „czerkiesko-rosyjska”¹⁰. Bezpośrednim jej powodem była budowa twierdzy Mozdok w centralnej części Kabardy, w której krzyżowały się ważne szlaki komunikacyjne regionu. Ponad 100 letnia wojna przebiegała na ziemi i morzu. Do 1774 roku Rosjanie opanowali Wschodnią Czerkieskę i przyłączyli jej terytoria do Imperium¹¹.

Wyjątkowo długo i z różnym natężeniem trwała wojna w Zachodniej Czerkiesji. Jej dynamika uległa przyspieszeniu po podpisaniu w 1829 roku Traktatu w Adrianopolu, na którego mocy Turcja uznała aneksję

---

uwagę, że w organizacji życia Czerkiesów rodzina zajmowała szczególnie ważną pozycję. Rodziny jednego rodu lub „familii” tworzyły związek rodowy. Same zaś „familie” zależnie od pochodzenia dzieliły się na odgałęzienia, z których każde tworzyło sojusz rodowy. Można dodać, że odgałęzienia te tworzyły swoiste drzewo genealogiczne, które zarazem określało status rodzin, rodów i związków rodowych w strukturze społecznej. Podstawowe funkcje tych wspólnot sprowadzały się do zapewnienia bezpieczeństwa ich członkom. Kwestie sporne były rozstrzygane głównie przed sąd pośredników. W sprawach wymagającego wspólnego rozstrzygnięcia zwoływano zgromadzenia. Więcej na ten temat: N. Karlsgof, *O politiceskim ustrojstwie čerkijskich plemion, naselatuščich severno-vostocnyj biereg Černego Moriâ*, „Russkij Vestnik”, Moskwa 1860, nr 8, <http://www.caucasushistory.com/index.php?act=news&id=78>

⁸ Zdaniem historyków jedną z przyczyn tego stanu rzeczy („wojna stała się rzemiosłem”) była migracja Czerkiesów po wpływie najazdów mongolsko-tatarskich z żyznych ziem Alani do północnej części Kaukazu i wschodniego wybrzeża Morza Czarnego – na tereny nieurodzajne i błotniste, gdzie panowały gorsze warunki życia i gospodarowania.

⁹ Zob. M. Bijev, *Čerkesâ...*, s. 21 i nast.

¹⁰ S. Chodko, *Istoriâ Čerkiessi w srednie vieka i novoje vremiâ*, Izd. St. Petersburgskogo Universitieta, 2001, s. 557–630.

¹¹ Zob. *Rusko-Čerkijskaâ vojna 1763-1864 gg. i jejo posliedstviâ*, <http://circassiaestate.blogspot.com/2011/04/1763-1864.html>

Kaukazu przez Rosjan¹². Nie mniej istotne było zaangażowanie dyplomatyczne i militarne państw zachodnich w regionie, w tym Anglii obiecującej Czerkiesom niepodległość¹³.

„Wojna czerkiesko-rosyjska” zdynamizowała proces konsolidacji polityczno-militarnej Czerkiesów. W czerwcu 1861 roku ich przywódcy zawarli „nadzwyczajny sojusz”, utworzyli Medzlis (Najwyższe Zgromadzenie Wolnych Czerkiesów), w którego skład wchodziło 15 członków (po 5 z każdej wspólnoty etnicznej tworzącej sojusz). Był to organ władzy permanentnie działający, obdarzony kompetencjami ustawodawczymi i wykonawczymi. Jego decyzją terytoria Czerkiesów zostały podzielone na 12 okręgów, których władzę miała pełnić lokalna elita – przedstawiciele starszyny, duchowieństwa i sędziowie muzułmańscy¹⁴.

Liderzy Medzlisu doskonaląc system zarządzania i administrowania terytoriami czerkieskimi, zbierając podatki na cele wojenne zarazem wykazywali znaczącą aktywność dyplomatyczną. Wysyłali poselstwa i petycje do państw zachodnich, prowadzili także rozmowy z Rosją. Byli skłonni uznać zwierzchnictwo cara Aleksandra II pod warunkiem zachowania terytorium, tradycyjnego systemu zarządzania oraz rezygnacji kolonizatorów z planów ich przesiedlenia. Jednak memorandum liderów Medzlisu w tej sprawie zostało zignorowane przez dwór carski. W ocenie historyków utworzenie Medzlisu było pierwszą podjętą przez Czerkiesów próbą organizacji własnego scentralizowanego państwa i konsolidacji elit władzy reprezentujących wszystkie grupy subetniczne. Elity te wykazywały zdolności do prowadzenia skoordynowanej polityki i działań wojennych¹⁵.

Walki o Czerkiesję Zachodnią trwały do 21 maja 1864 roku, wówczas to padł ostatni punkt oporu – Kbaada (Czerwona Polana koło Soczi). Rezultaty wojny okazały się wyjątkowo dramatyczne. Czerkiesi stanęli m.in. przed alternatywą uznania zwierzchności Rosji carskiej i deportacji

¹² Szczegółowo o stosunku Czerkiesów do ustaleń zawartych w Traktacie w Adrianopolu: M. Bijev, *Čerkessâ...*, s. 41.

¹³ Warto odnotować, że kręgi emigracji polskiej na Zachodzie podejmowały działania mające na celu nagłośnienie „wojny czerkiesko-rosyjskiej” i pozyskanie wsparcia dla walczących o niepodległość Czerkiesów. Również w wojnie tej brały udział oddziały zbrojne składające się z polskich emigrantów pod koniec lata 1963 roku. Kontakty polsko-czerkieskie sięgają swoimi korzeniami znacznie głębiej w historię – oddziały czerkieskie m.in. uczestniczyły w wojnach ze Szwedami i Turkami. Zob. *Russko-Čerkiesskaâ vojna...*

¹⁴ Zob. S. Chodko, *Čerkiesskij Medzlis*, <http://www.circassiaonline.org/culture/history/161-cherkesskij-medzhlis.htm>.

¹⁵ Tamże, s. 104.

na inne tereny (zamieszkania w otoczeniu stanic kozackich i w warunkach reżimu policyjnego) lub przesiedlenia do Imperium Osmańskiego oraz innych państw. Rozpoczęte już w czasie wojny deportacje uległy przyspieszeniu po przegranej Czerkiesów i trwały do końca XIX wieku. W pierwszej kolejności deportowano i represjonowano tradycyjne elity polityczne. Współcześnie historycy toczą spory, ile ofiar pochłonęła wojna. Niektóre źródła nawet podają, że w działaniach wojennych zginęło ponad 20% Czerkiesów, zaś w wyniku wojny utracili oni 9/10 terytoriów i ponad 90% ludności¹⁶. Z 1,5 mln wysiedlonych Czerkiesów ok. 0,5 mln dotarło do brzegów Turcji oraz tylko niewielką liczebnie ich część deportowano na nizinne tereny Kubania (w opinii historyków rosyjskich dane te są zdecydowanie zawyżone)¹⁷.

Skutki wojny okazały się niezwykle brzemiennie dla Czerkiesów i bez ich kontekstu nie sposób wyjaśnić rzeczywistego podłoża obecnej sytuacji politycznej w regionie, jak i w samej Republice Karaczajo-Czerkieskiej. Otóż w przeszłości Czerkiesi dominując politycznie, militarnie i demograficznie w północnej części Kaukazu w pierwszych latach istnienia ZSRR stanowili już tylko niewielką grupę narodowościową, a przed rozpadem państwa związkowego jeszcze mniejszą. Obecnie zaliczani do narodu tytularnego Karaczajo-Czerkiesji liczą 56,4 tys. (11,9%) i plasują się na trzeciej pozycji – za Karaczajami – 194,3 tys. (41%) i Rosjanami – 150 tys. (31,6%)¹⁸.

Wojna odcisnęła silne piętno na mentalności kolejnych pokoleń Czerkiesów, także na polityce prowadzonej przez ich elity w Karaczajo-Czerkiesji oraz relacjach z władzami centralnymi Federacji Rosyjskiej. Elity te generalnie stoją na stanowisku, że ekspansja Rosji miała na celu „czystki etniczne” na Kaukazie, a w konsekwencji biologiczne wyniszczenie narodu czerkieskiego oraz likwidację jego bytu państwowego. Żądają oficjalnego uznania przez Kreml zaplanowanego przez Rosję carską ludobójstwa,

---

¹⁶ Kwestia ta w ostatnich latach stanowi przedmiot ostrych sporów wśród historyków. Rozbieżność danych, zależnie od źródła, a dotyczących wysiedlenia Czerkiesów jest bardzo duża. Część historyków skłania się do poglądu, że ludność Wschodniej i Zachodniej Czerkiesji liczyła ok. 2,5 mln, z kolei inni podają wyższe cyfry. Zob. *Rusko-Čerkieskaá vojna...*; T.Ch. Kumykov, *Problemy Kavkazskoj vojny i vyselenije čerkiesov v priediely Osman-skoj imperii (20–70 gg. XX v.)*. Sbornik archivalnych dokumentov, Načnik 2001 i in. prace.

¹⁷ Dość reprezentatywny przegląd poglądów historyków zachodnich, ale także czerkieskich i rosyjskich na dany temat zawarty jest w m.in. artykule prof. M. Czucha pt. *Genocyt Čerkiesov – istorâ problemy, chronika sobytiej, naučnyje zaklučenije*, http://www.parlament.ge/files/1544_32742_447460_genocidi-ru.pdf

¹⁸ Dane z 2010 roku.

rehabilitacji i opartej na zasadach parytetu reprezentacji w strukturach władzy republiki, ale także prawa do ustanowienia własnej formy bytu państwowego w ramach federacji. Elity czerkieskie w tych dążeniach są wspierane przez część elit z innych republik Kaukazu oraz społeczność międzynarodową. Warto odnotować, że Gruzja jest pierwszym państwem, której parlament uznał „ludobójstwo Czerkiesów” (20 maja 2010 roku). Natomiast X Sesja Zgromadzenia ONZ (27–30 maja 2010 r.) uchwaliła specjalną rezolucję skierowaną do władz Federacji Rosyjskiej, aby uznała Czerkiesów za naród oraz ich prawo powrotu do ojczyzny – Czerkiesi wraz z uznaniem podwójnego obywatelstwa i prawem wyboru miejsca osiedlenia¹⁹.

Nie mniej dramatycznie kształtowały się stosunki niewielkiego Karaczaja (z ludnością wyznającą sunnicki odłam islamu) położonego w ważnym, strategicznie punkcie Kaukazu (w górskiej części rzeki Kubań pod masywem Elbrusu) z Rosją carską. Karaczaj – jak pisze w kontrowersyjnej pracy I.M. Mizew – był samodzielnym organizmem etnokulturowym, który w okresie kolonizacji znajdował się na progu budowy własnej państwowości²⁰. Charakteryzował się osobliwym ustrojem politycznym z systemem rozwiniętych księstw dynastycznych podporządkowanych najwyższemu władcy (Olijowi).

System elit władzy Karaczajów był rozbudowany. R.S. Tebujew i R.T. Chatujew wskazują, że ich organizacja polityczna opierała się na trzech instytucjach władzy: a) organach bezpośredniej demokracji; b) organach przedstawicielskich; c) osobach pełniących ważne funkcje. Autorzy także zwracają uwagę, że u Karaczajów istniały dwa rodzaje przedstawicielskich organów zarządzania: społeczne i stratyfikacyjno-korporacyjne²¹. Również do instytucji kreujących elity władzy Karaczajów należy zaliczyć system zarządzania sprawami wojskowymi i religijnymi.

Z rozproszonych i kontekstowych badań nad historią ustroju politycznego Karaczajów wynika, złożony system władzy kreował piramidę elit o różnych statusach i kompetencjach. O pozycji zajmowanej w elitach władzy decydowało głównie pochodzenie rodowe (ród – „ceok”). Na szczytach elity władzy plasowali się arystokraci wywodzący się z białej

¹⁹ Zob. UNPO 10th General Assembly Resolution on Circassia. Xth Session of the UNPO General Assembly 27–30 may 2010, Rome, Italy, <http://circassiaste.blogspot.com/2011/04/10.html>

²⁰ Zob. I.M. Miziev, *Istoriâ Karačaevo-Balkarskogo Naroda z drevnejšych dnjej do prisoedinieniâ k Rossii*, Nałčik 1995 (rozdz. VII).

²¹ Zob. R.S. Tebujev, R.T. Chatujev, *Očerki istorii Karačajevo-Balkarcev*, Moskva-Stavropol 2002, s. 88.

kości („biały ród” – „aksjuək”), wywodzącej się od legendarnego przywódcy Karaczi, i którzy zmonopolizowali władzę na terenach wiejskich, bijowie („karaczi-bij”) i bekowie („karaczi-bek”) wywodzący się z górskich rodów książęcych („tan-bijów”) sędziowie, duchowni i dowódcy wojskowi, którzy nie musieli wywodzić się ze znakomitych rodów. Na najniższym piętrze struktury społecznej znajdowali się chłopci, zaś niewolnikom nie przysługiwali żadne prawa.

Cechą charakterystyczną ustroju Karaczaja była m.in. Chalk Tijre” (lub „bajtun-tijre”). – pochodząca z wyboru instytucja centralizowanej władzy przedstawicielskiej łącząca funkcje ustawodawcze i sędziowskie) o złożonej strukturze wewnętrznej („Bij-Tijre”, „El-Tijre”, „Sart Tijere” i in.) i ściśle reglamentowanych kompetencjach²².

Z badań R.S. Tebujewa i R.T. Chatujewa wynika, że „Chalk Tijere” pełniła rolę swobodnego parlamentu w systemie samorządności Karaczajów. Wyłącznym prawem tego organu było wprowadzanie zmian do prawa zwyczajowego. W zgromadzeniach narodowych obowiązkowo uczestniczyli przedstawiciele rodów książęcych. Istniała także instytucja nadzwyczajnych zebrań narodowych („Sart-tijre”). Zebrania te były zwoływane wyłącznie w nadzwyczajnych sprawach, np. dotyczących wojny i pokoju, uczestniczyli w nich przedstawiciele wszystkich „dżamagatów”. Na poziomie aułu funkcje instytucji demokratycznej spełniał „dżamagat” – zebranie przedstawicieli wspólnoty o funkcjach przedstawicielsko-zarządzających i sądowych, na którym podejmowano decyzje w jawnym głosowaniu.

Do społecznych organów przedstawicielskich należała rada starszych („El-tijre”) licząca ok. 5–9 członków i wywodząca się ze znakomitych rodów, później była ona formowana w drodze wyborów. Owładła ona kompetencjami administracyjnymi, gospodarczymi, częściowo sądowymi. Z kolei drugi typ organu przedstawicielskiego („Bij-tijre”) był zarezerwowany wyłącznie dla arystokracji. Regulował on relacje między „białą kością” („aksjuək”). Funkcjonowała również instytucja rady książąt

²² Zob. Ch. Malkonduev, Ch.A. Sabančev, *Tijre kak forma organizacii upravleniâ v srednie-viekovoj Balkarii i Karačaje*, „Sovremennyj byt i kultura narodov Karačajevo-Čerkesii”, Čerkesk 1990; Ju.N. Asanom, *Rodostvennyje obedineniâ adygov, balkarcev, karačajecev o osetin v proslom*, Načik 1991; L.G. Sviečnikova, *Severno-kavkazskij region: problemy istorii i prava*, „Pravo”, wyp. 3, Stavropol 2001. Temirbulatov, *Pravovye regulirovanije soslovných otnošenij v Karačaje i Balkarii XVII–XIX vv.*; R.T. Chatuev, *Iz potestarno-političeskoj kultury karačajecev i balkarcev: organizaciâ, ideologii i symbolika vlastii*, avtorieferat kandidatskoj dissertacii, Karačajevsk 2000.

(„bij-kengesz” uczestniczyli w nim bije („taubije”) rozpatrująca sprawy dotyczące arystokracji)²³.

W czerwcu 1826 roku władze Karaczaja zawarły z Rosjanami umowę o neutralności. Choć strony wzajemnie zarzucali sobie łamanie postanowień umowy, to w istocie w świetle planów podboju Kaukazu stanowiła ona wybieg taktyczny urzędników carskich. Dość szybko, bo już w 1828 roku Rosjanie wysłali ekspedycję wojskową pod dowództwem gen. Emanuela z zamiarem przyłączenia Karaczaja do Imperium. W dniu 20 października pod Kart-jurta doszło do starcia zbrojnego oddziałów karaczajeskich z wojskami carskimi – kilkukrotnie silniejszymi liczebnie i uzbrojonymi w artylerię. Karaczajowie ponieśli porażkę. Ich delegacja w celu uniknięcia pogromów ludności i tak dziesiątkowanej przez epidemie, zawarła porozumienie o przyłączeniu Karaczaja do Imperium przy jednoczesnym zapewnieniu Karaczajów przez stronę rosyjską, że będą mogli zachować tradycyjny porządek prawno-polityczny oraz istniejący system władzy wraz z mechanizmami rekrutacji elit bazującymi na normach adatu i szariat.

Na poszczególnych etapach podboju obszarów Czerkiesów i Karaczajów kolonizatorzy stosowali elastyczną politykę wobec lokalnych elit władzy – od ich pozyskania dla potrzeb służby państwowej do osłabienia ich wpływów oraz eliminacji fizycznej. Jednym z elementów tej polityki było etapowe wdrażanie rosyjskich planów zarządzania przyłączonymi terytoriami. W rezultacie na russyfikowanych obszarach zaczęły funkcjonować dwa systemy zarządzania: centralny i etniczno-lokalny. Pierwszy – administracyjno-wojskowy pozostawał w gestii urzędników carskich, zaś drugi – tradycyjny i kontrolowany przez Rosjan regulował stosunki na poziomie rodów i aułów. W drugiej połowie XIX wieku po kolejnych reformach ustrojowo-administracyjnych, włączeniu terytoriów w skład obwodu kubańskiego i dalszego osiedlania na nich Rosjan tradycyjne instytucje władzy zaczęły być stopniowo wypierane z życia Czerkiesów i Karaczajów.

Elity i radzieckie eksperymenty ustrojowe

Po kolonizacji i russyfikacji nastąpił okres sowietyzacji regionu. Bolszewicy zaczęli przejmować władzę na obszarach obecnej Karaczajo-Czerkiesji już w marcu 1918 roku – w warunkach wojny domowej, w której wła-

²³ Zob. R.S. Tebujev, R.T. Chatujev, *Očerki istorii...*, s. 89–94.

dza a obszarach karaczajo-czerkieskich kilkakrotnie przechodziła do rąk białogwardzistów.

W trakcie wojny trwającej do 1920 roku²⁴ białogwardziści, jak i bolszewicy podejmowali próby ustanowienia własnych porządków ustrojowych. Pierwsi na kontrolowanych terenach przynależnych Czerkiesom i Karaczajom budowali system zarządzania wykorzystując zarówno doświadczenie z kolonizacji carskiej, jak i rewolucji burżuazyjno-demokratycznej²⁵, a nade wszystko uwzględniając potrzeby wojny z bolszewikami. Do struktur władzy rekrutowano głównie lojalnych przedstawicieli ludności napływowej oraz tradycyjnych elit etnicznych, którzy byli wynagradzani za służbę na rzecz białogwardzistów.

Z kolei bolszewicy 1918 roku kontrolowane obszary obecnej Karaczajo-Czerkiesji włączyli w skład trzech sztucznie wykreowanych i krótko istniejących republik: w kwietniu do Radzieckiej Republiki Kubania, pod koniec maja do Kubańsko-Czarnomorskiej Republiki Radzieckiej, w lipcu do Północno-Kaukaskiej Republiki Radzieckiej. Następnie w styczniu 1920 r. zostały one włączone do Górskiej Autonomicznej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. W dniu 17 listopada odbył się zjazd narodów Obwodu Terskiego (z udziałem J. Stalina, S. Ordżonikidze i S. Kirowa), na którym podjęto oficjalną decyzję o utworzeniu górskiej republiki składającej się z sześciu okręgów, a dwa dni później o utworzeniu Okręgu Karaczajeskiego. Natomiast w końcu grudnia 1920 roku Komitet Wykonawczy Obwodu Terskiego decyzją nr 851 wydzielił z Okręgu Kubańsko-Czarnomoskiego Karaczajeski Okręg jako samodzielną jednostkę administracyjno-terytorialną – z centrum w Kisłowodzku. Decyzję tę 20 stycznia 1921 roku aprobował Wszechzwiązkowy Centralny Komitet Wykonawczy (WCKW) w dekreście stanowiącym o organizacji administracyjno-terytorialnej Górskiej Autonomicznej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. W skład autonomii wszedł Okręg Karaczajeski²⁶.

W ramach kolejnych reform terytorialno-administracyjnych elity lokalnych wspólnot narodowo-etnicznych domagały się utworzenia autonomii narodowych. Władze bolszewickie pod wpływem tych nacisków rozważały projekt utworzenia autonomii narodowych Adygów, Abazyńczyków, także wspólnej jednostki administracyjno-terytorialnej dla Karaczajów

²⁴ Szczegółowo na ten temat: K.T. Lajpanov, *Oktiabr v Karačajevo-Čerkesii: borba bolševikov za vtaist sovietov (1917–1920)*, Čerkiesk 1987.

²⁵ A.Ů. Gajnulín, *Stanovlenije i funkcionirovanie bielogvardyjskoj administracii Karačaja i Čerkesii (sentiâabr 1918–marta 1020)*, „Naučno-teoretičeskij Žurnal. Naučnyje problemy Gumanitarnych Issledovanij”, Pâtigorsk 2010, wyp. 12, s. 48 i nast.

²⁶ Zob. *Očerki po istorii Karačajevo-Čerkesii. Sovietskij period*, Čerkiesk, 1972, t. 2, s. 98.

i Czerkiesów. Prace nad ostatnim projektem przebiegały w warunkach ostrych konfliktów i napięć związanych z podziałem władzy, terytoriów i wyznaczeniem granic obwodu (zwłaszcza Karaczajów z Kabardyjczykami i Bałkarami). Kompromis, choć nietrwały udało się osiągnąć w dużej mierze dzięki aktywności dyplomatycznej Umara Dżaszuwicza Alijewa – uważanego za jednego z inicjatorów utworzenia Karaczajo-Czerkieskiego Obwodu Autonomicznego²⁷.

W listopadzie 1921 roku na posiedzeniu Biura Organizacyjnego RKP(b) w Batałpaszyńsku został zgłoszony projekt utworzenia Karaczajo-Czerkieskiego Obwodu Autonomicznego. W październiku 1921 roku zjazd przedstawicieli Karaczajów i Czerkiesów, także aulów i stanic kozackich podjął uchwałę o wystąpieniu do WCKW z wnioskiem o utworzenie Karaczajo-Czerkieskiego Obwodu Autonomicznego. 12 stycznia 1922 roku został podpisany dekret tworzący autonomię w składzie Północno-Kaukaskiego Kraju RFSRR z pięcioma okręgami (bałata-szyński, małokarczewski, uczkulański, chumarinski, elbruski) i stolicą w Batałpaszyńsku²⁸.

Władze Karaczajo-Czerkieskiego Obwodu Autonomicznego miały być formowane na zasadzie parytetu przedstawicielstwa narodów i grup etnicznych. W praktyce okazało się, że parytet stał się źródłem konflik-

---

²⁷ 18 października 1920 roku U.D. Alijew w związku z wybuchem antybolszewickiego powstania w Wielkim Karaczaju opracował i wysłał do W.I. Lenina dokument zatytułowany *O ekonomicznej i politycznej sytuacji w Karaczaju*, w którym zaproponował utworzenie organu władzy integrującej wszystkich Karaczajów, który byłby oswobodzony spod podległości administracyjnej kozackiego Batałpaszyńska. Również zaproponował utworzenie obwodu i przyłączenie do niego sąsiadujących aulów czerkieskich. Obwód miał tworzyć pewną całość na bazie lokalnych jednostek samorządowych. Więcej na ten temat: R.S. Tebujev, R.T. Chatujev, *Očerki istorii...*, s. 141–142. Zob także: A.G. Każarpov, *Alijev U.D. i Kabardino-Karačevskie etnoterytorialnyje otnošenija v načale 1920 gg.* [w:] I.M. Boreâ, R.K. Dżagulova i F.M. Kolesnikova (red.), *Vymysel...*, s. 286 i nast.

²⁸ *Materialy k putevoditelu po fondam GKU „Centr dokumentov”*, Čerkiesk 2009, s.164 i nast. W kontekście utworzenia autonomii należy zwrócić uwagę na ważny fakt w świetle nasilających się w ostatnich latach dążeń Czerkiesów do wydzielenia się z Karaczajo-Czerkiesji w odrębną jednostkę administracyjno-terytorialną. Otóż 27 lipca 1922 roku WCKW wydał postanowienie o utworzeniu Czerkieskiego (Adygejskiego) Obwodu autonomicznego, następnie 24 sierpnia tego samego roku zmieniono jego nazwę na Adygejski (Czerkieski) Obwód Autonomiczny. Zmiana ta wiązała się z wówczas obowiązującą konstytucją, która dopuszczała tworzenie wyłącznie jednej jednostki administracyjno-terytorialnej dla jednej narodowości. Zob. T. Chlynina, *Adygi v administrativno-territorialnom prostranstvie sovietskoj Rossii: mehanizm integracii*, UDK 908, wyp. 8, <http://ivsbornik.ucoz.ru> (i inne źródła historyczne).

tów o podłożu etnopolitycznym²⁹. Już w pierwszych dniach przygotowano do zjazdu rad rozgorzały spory zwłaszcza między elitami narodowymi Karaczajów i Czerkiesów wokół obsady stanowisk. W tych sporach zderzały się aspiracje i racje historyczne z etnodemografią oraz wpływami we władzach centralnych. Czerkiesi, których było znacznie mniej od Karaczajów, żądali m.in., aby ich przedstawiciel został przewodniczącym obwodowego komitetu wykonawczego. Ostatecznie w skład tego organu władzy weszło po siedmiu przedstawicieli Karaczajów, Czerkiesów i Rosjan. W ostrych sporach formowano prezydium rady obwodowej, którego składzie ostatecznie znaleźli się Czerkies oraz po dwóch przedstawicieli Karaczajów i Rosjan. Karaczajowie nie otrzymali mandatu dla swojego przedstawiciela w CKW RFSRR. Przewodniczącym Karaczajo-Czerkieskiego Komitetu Rewolucyjnego został wspomniany już U.D. Alijew, komitetu obwodowego – K.A. Kurdażijew³⁰.

Konflikty wokół składu władz ujawniły, że decyzja o utworzeniu polietnicznego obwodu, w którym za rdzenne narody uznano Czerkiesów i Karaczajów, nie uwzględniała specyfiki kulturowej i religijnej, także oczekiwań i aspiracji ich elit politycznych. Zdaniem R.S. Tebujewa i R.T. Chatujewa do najślabszych stron obwodu należały: a) brak integracji ekonomicznej narodów cechujących się własnym stylem gospodarowania; b) dążenie narodów i grup etnicznych do autonomii etnoterytorialnej; c) sprzeczności wewnątrz elit partyjno-państwowych³¹. Z kolei na inną słabość ustrojową związaną z brakiem dobrych podstaw dla konsolidacji elit wskazuje R.A. Kłoczew. Autor twierdzi, że we wspólnotach etnopolitycznych Czerkiesów i Karaczajów uformowały się osobliwe systemy norm regulujących ich styl życia. U Czerkiesów (i Abazyńczyków) porządek społeczno-polityczny był regulowany głównie przez normy prawa zwyczajowego, zaś u Karaczajów (i Nogajów) był on zdominowany przez prawo muzułmańskie³². Prawo to odgrywało więc decydującą rolę ukła-

---

²⁹ Na zjeździe w lutym 1918 roku proklamującym utworzenie Republiki Terskiej ustalono, że każdy naród będzie swoją przyszłość według własnej wizji. Zgodnie z konstytucją było to państwo utworzone na podstawie sojuszu narodów i plemion, których udział w zarządzaniu politycznym miał być realizowany zgodnie z zasadą proporcjonalnej reprezentacji w składzie wspólnego organu władzy. Zob. R.S. Tebujew, R.T. Chatujew, *Očerki istorii...*, s. 134–135.

³⁰ Zob. *Spravočnik po istorii Kommunističeskoj partii Sovetskogo Soŭza 1898–1991*, http://www.knowčbysight.info/1_RSFSR/07715.asp

³¹ Zob. R.S. Tebujew, R.T. Chatujew, *Očerki istorii...*, s. 148.

³² Zob. R.A. Klyčev, *Gosudarstvenno-pravovyye razvitie Karačaevo-Čerkesskoj Rjespubliki*, avtoriefierat kandidatskoj dissertacii, Rostov na Donu, 2003, s. 12 i nast.

dzie życia polityczno-gospodarczego czy rekrutacji i funkcjonowaniu elit władzy. Sami duchowni zajmowali szczególną pozycję w strukturach władzy, niekiedy najwyższą.

Narastający konflikt między elitami Czerkiesów i Karaczajów generował tendencje separatystyczne, które w ostatecznym rachunku skutkowały podziałem obwodu autonomicznego na dwie nowe jednostki administracyjno-terytorialne. Formalnym powodem tego podziału – jak pisze I.A. Dżhazaeva – było w 1925 roku odwołanie z funkcji sekretarza komitetu obwodowego D. Gutjakułowa – lidera partyjnego narodowości czerkieskiej i powołanie na jego miejsce Rosjanina³³. Odwołaniu temu towarzyszyły oskarżenia czerkieskich elit partyjno-administracyjnych o separatyzm i nacjonalizm (zarzuty dotyczyły m.in. agitacji na rzecz wyodrębnienia samodzielnej czerkieskiej jednostki administracyjno-terytorialnej oraz upowszechnianie poglądów o dominacji elit karaczajeskich w strukturach władzy). Wraz z odwołaniem Czerkiesa z funkcji sekretarza obwodu rozpoczęły się „czystki” kadrowe, w których rezultacie część popularnych liderów czerkieskich została pozbawiona stanowisk.

26 kwietnia 1926 roku WCKW podjął decyzję o likwidacji Karaczajo-Czerkieskiego Obwodu Autonomicznego i utworzeniu Karaczajeskigo Obwodu Autonomicznego (ze stolicą Mikojan-Szachar, obecnie Karaczajewsk) oraz Czerkieskiego Okręgu Narodowego (ze stolicą w dawnej stancyi kozackiej – Batałpaszyńsku, obecnie Czerkiesk)³⁴. Na mocy postanowienia WCKW podpisanego przez M. Kalinina 30 kwietnia 1928 roku status prawny tego ostatniego został zrównany z tym, jaki przysługiwał Karaczajeskemu Obwodowi Autonomicznemu³⁵. W treści postanowienia stwierdza się m.in., że Czerkieski Obwód Autonomiczny został utworzony w granicach okręgu narodowego na prośbę lokalnej ludności, oraz że najwyższą władzą w nowej autonomii będzie obwodowy komitet wykonawczy wybierany przez zjazd rad.

³³ Szczegółowo na ten temat: I.A. Dżhazaeva, *Processy administrativno-terytorialnogo razmeżevaniâ v Karačaje v 1920-130 gg*, Instytut Regionalnych Problem Rossijskoj Gosudarstvennostii na Severnom Kavkazie, „Naučno-teoretičeskij Žurnal, Naučne Problemy Gumanitarnych Issledovanij”. Piätigorsk 2011, wyp. 6, s. 34.

³⁴ W ramach podziału Karaczajo-Czerkieskiego Obwodu Autonomicznego z jego terytorium wydzielono odrębny rejon Batałpaszyński, który następnie w 1931 roku zlikwidowano. Część jego terytoriów weszła w skład Karaczajeskigo Obwodu Autonomicznego. Dodać należy, że w skład obwodu weszły także niewielkie inne terytoria.

³⁵ Zob. *Postanovlenije ot 30 aprilâ 1928 goda O prieobrazovanii Čerkieskogo Nacionalnogo Okruga Sevierno-Kavkazkogo Kraâ v Čerkiesskuû Avtonomnuû Oblast*, <http://www.best-pravo.ru/sssr/>

Po podziale obwodu na odrębne jednostki administracyjne w strukturze etnodemograficznej Karaczajeskiego Obwodu Autonomicznego liczącego 64 tys. ludności, dominowali Karaczajowie – ponad 52 tys. (81,3%), po nich Osetyjczycy (4,8%), Ukraińcy (4,4%), Abazyńczycy (4,2%), Kabardyjczycy (1,8%), Grecy (0,6%). Czerkiesi stanowili 0,1% populacji (podobnie jak Nogajowie). Natomiast Czerkieski Okręg Autonomiczny liczył ok. 37 tys. ludności, w strukturze narodowościowej Czerkiesi stanowili ponad 2,5 tys. (7,2%), dominowali Kabardyjczycy (33,3%), Abazyńczycy (29,7%) i Nogajowie (16,8%). Karaczajowie stanowili tylko 1% populacji³⁶.

Z analizy danych archiwalnych wynika, że w latach 1922–1943 były wielokrotnie zmieniane granice i wewnętrzna organizacja administracyjno-terytorialna Karaczajo-Czerkieskiego Obwodu Autonomicznego oraz wyodrębnionych z niego dwóch obwodów: czerkieskiego i karaczajskiego. Wynikało to z sygnalizowanego już konfliktu elit etnicznych, związanego z wytyczeniem granic obwodów oraz ich wewnętrznego podziału administracyjno-terytorialnego w warunkach odczuwalnego deficytu ziemi uprawnej i pastwisk. Konflikt ten miał wymiar zewnętrzny i wewnętrzny. Pierwszy ujawnił się w sporach przedstawicieli Karaczajów z sąsiednimi Kabardyjczykami i Bałkarami już na etapie projektowania podziału regionu i wytyczenia granic obwodów na podstawie kryterium etnicznego. O skali tego konfliktu świadczy m.in. fakt, że w pierwszym miesiącu utworzenia Karaczajo-Czerkieskiego Obwodu Autonomicznego doszło do zamieszek i walk o sporne terytoria, w których zginęli ludzie. Ponieważ lokalne służby porządkowe nie mogły sobie poradzić z walczącymi stronami sprowadzono siły zbrojne³⁷. Graniczne spory z sąsiadami nie ustawały także w kolejnych latach.

Również konfliktowy charakter miały stosunki między elitami etnicznymi w ramach samego obwodu. Dotyczyły one podziału władzy, ale także ustroju administracyjno-terytorialnego obwodu. Elity największych liczbowo narodów i grup etnicznych dążyły do tego, aby granice jednostek

---

³⁶ Dane za: *Nasilenije Karačajevo-Čerkesii, Poslednije itogii pierepisi 1926 g. po severno-kavkazskomu kraju*, Rostov na Donu, 1929, www.etno-kavkaz.narod.ru.rukbr.htm. Według R.S. Tebujewa i R.T. Chatujewa autonomia w 1925 roku, a więc przed podziałem, liczyła ok. 133 tys. ludności (Rosjan – ponad 71 tys.; Karaczajów – ok. 72 tys.; Abazyńczyków – ponad 13 tys.; Adygów ok. 14 tys.; Nogajów – ponad 6 tys.). R.S. Tebujev, R.T. Chatujev, *Očerki istorii...*, s. 148.

³⁷ Szczegółowo na ten temat: I.A. Dzhazaeva, *Processy administrativno-terytorialnogo razmeževanija v Karačaje v 1920-130 gg*, Institut Regionalnych Problem Rossijskoj Gosudarstvennostii na Severnom Kaukazie, „Naučno-teoretičeskij Žurnal, Naučne Problemy Gumanitarnych Issledovanij”. Piätigorsk 2011, wyp. 6, s. 34.

administracyjno-terytorialnych obwołu wyznaczały rejony etniczne³⁸. Tendencje separatystyczne sprzyjały tworzeniu enklaw narodowościowych i umacnianiu pozycji samych elit etnicznych. Analogiczna tendencja ujawniła się także w latach 90. XX wieku, w dążeniach części elit do ustanowienia nawet niezależności terytoriów zdominowanych demograficznie, politycznie, gospodarczo czy kulturowo przez naród lub grupę etniczną. Rozpoczęty wówczas żywiołowy proces budowy wewnętrznego ustroju administracyjnego Karaczajo-Czerkiesji zakończył się w pierwszej dekadzie XXI wieku. W republice obecnie jest wydzielonych sześć rejonów etnicznych: 2 rejony karaczajeskie (170 tys. mieszkańców), czerkieski (ok. 50 tys.), abazyński (34 tys.), nogajski (14 tys.). Wydzielenia swojego terytorium domagają się także Rosjanie i Ukraińcy, zwłaszcza potomkowie Kozaków (100–110 tys.)³⁹.

W latach 1922–1943 można wyróżnić – zdaniem I. Adżijewej – dwa etapy formowania się nomenklatury na terenach współczesnej Karaczajo-Czerkiesji. Pierwszy etap tworzenia nomenklatury przebiegał pod hasłem powrotu byłych białogwardzistów i innych „obcych elementów” do struktur władzy a także ich dominacji w tych strukturach⁴⁰. Rzutowało to na pragmatykę stylu funkcjonowania elit władzy, w którym elementy modernizacyjne przeplatały się lokalnym, tradycyjnym układem życia i sieci nieformalnych układów etnoklanowych. Styl ten generował etnokratyzm przejawiający się w głównie w walce elit o partykularne interesy wspólnot etnoterytorialnych. W opinii przedstawiciela ówczesnych elit Karaczajów

³⁸ Przykładowo, w 1925 roku na podstawie kryterium etnicznego wydzielono Nogajsko-Abazyński Okręg, który następnie w kwietniu 1926 przyłączono do Czerkieskiego Okręgu Narodowego. Podobnie zmienny był ustrój administracyjno-terytorialny terenów zajmowanych przez Kozaków. Konsekwencje ciągłych reorganizacji ujawniły się współcześnie – etnoelity opowiadają się za ustrojem administracyjno-terytorialnym republiki z wyraźnie wydzielonymi rejonami etnicznymi. Zob. *Materialy k putevoditelu*, dz. cyt., s. 167–169. Szczegółowo na ten temat: I.A. Dzhazaeva, *Processy administrativno-terytorialnogo razmeżevaniá v Karačaje w 1920-130 gg*, Institut Regionalnych Problem Rosssijskoj Gosudarstvennostii na Severnom Kaukazie, „Naučno-teoretičeskij Žurnal, Naučne Problemy Gumanitarnych Issledovanij”. Piátigorsk 2011, wyp. 6, s. 34. „Naučne Problemy Gumanitarnych Issledovanij. Naučno-teoretičeskij Žurnal, Piátigorsk 2011, wyp. 6, s. 34. ne za: *Poslednije itogii pierepisi 1926 g. po severno-kavkazkomu kraju*, Rostov na Donu, 1929, www.etno-kavkaz.narod.ru.rukbr.htm

³⁹ Dane za: K. Gusev, *Analitičeskaá zapiska o položenii kazakov, russkich i drugih ruskožyvných narodov, proživaiuščich na teritorii Karačajevo-Čerkeskoj Respubliki za period z 1989 goda po nastoáščie vremjá*, <http://srn.su/?p=1781>

⁴⁰ Zob. Z.I. Adżijeva, *Formirovanije nacionalnoj biurokratii v avtonomnych obrazovaniiach RSFSR v piervyje diesătiletii Sovietskoi Vlasti: na materialach Karačajevo-Čerkesii (1920–1941 gg.)*, avtoriefierat kandidatskoj dissertacii, Karačajevsk 2009.

A.U. Alijewa „kolizje etniczne na poziomie elit zajmowały pierwsze miejsce” w Karaczajo-Czerkieskim Obwodzie Autonomicznym⁴¹.

W warunkach funkcjonowania adatu, szariatu i prawa stanowionego obwodowe władze radzieckie początkowo korzystały z usług duchownych – jako sędziów, w późniejszym okresie z tych usług zrezygnowały zatrudniając specjalistów od prawa muzułmańskiego. R.S. Tebuijew i R.T. Chatujew zwracają uwagę, że sądy szariackie wprowadzono w 1921 roku, w czasie, kiedy na mocy Konstytucji RFSRR z 1918 roku duchowni byli pozbawieni praw wyborczych. W danej sytuacji podjęto decyzję o możliwości przyznania danych praw duchownym muzułmańskim i prawosławnym, którzy wykazali się aktywnością rewolucyjną i obroną praw robotników. Przy tym, decyzje te były personalnie rozpatrywane przez obwodowy komitet wykonawczy⁴². Władze radzieckie mając na względzie pozycję duchownych muzułmańskich i ich negatywny stosunek do nowego porządku ustrojowego ze względów taktycznych prowadzili przez niedługi okres politykę wspierającą prawo zwyczajowe. Ich celem była marginalizacja znaczenia szariatu w życiu ludności osiedlonej zwłaszcza na terenach wiejskich. Inteligencja była nieliczna, w istocie na etapie formowania się w odrębną warstwę.

Rok po utworzeniu Karaczajo-Czerkieskiego Obwodu Autonomicznego partia komunistyczna liczyła tylko 13 podstawowych organizacji 171 członków partii, zaś w 1927 roku 292 członków⁴³. W strukturach elit władz pojawili się m.in. „komuniści muzułmańscy” – lokalni liderzy pracujący w strukturach partyjnych zarazem wyznających islam i chodzący do meczetów. Niesłychanie odczuwalny deficyt kadr⁴⁴ powodował, że dążono do ich pozyskania z innych regionów ZSRR – w zamian za preferencyjne warunki osiedlenia i pracy.

Drugi etap, biorący swój początek w 1928 roku charakteryzował się trwającymi całą dekadę czyszczeniami kadrowymi⁴⁵. Miały one na celu eliminację z nomenklatury osób wywodzących się z tradycyjnych elit władzy

---

⁴¹ Cyt za.: I.A. Dzhazaeva, *Procesy...*, s. 36.

⁴² Zob. R.S. Tebuijew, R.T. Chatujew, *Očerki istorii...*, s. 144.

⁴³ Dane za: *Materiały k putewoditelu...*, s. 34.

⁴⁴ Z danych Z.I. Adżijewej wynika, że znaczna część osób rekrutowanych do elit utworzonego Karaczajo-Czerkieskiego Obwodu Autonomicznego, rekrutowała się z lumpenproletariatu, była analfabetami, 80% komunistów ledwie potrafiło pisać i czytać. Spośród liderów krajowego komitetu partyjnego ok. 50% nie miało średniego wykształcenia. Zob. Z.I. Adżijewa, *Inteligencja v sistiemie kadrovoj politiki sovietskoj vlasti w Karačajevskoj Nacionalnoj Avtonomii (1920-30.gg.)*, „Naučnyje problemy humanitarnych issledovanij, Nauczno-teoretičeskij Žurnal”, Piätigorsk 2008, wyp. 7, s. 48.

⁴⁵ Z.I. Adżijewa, *Formirovanije nacionalnoj biurokratii...*

oraz dyskryminację tej części nielicznej zresztą inteligencji, która była oskarżana o nacjonalizm. Wraz z „czystkami” kadrowymi zintensyfikowano walkę z duchowieństwem muzułmańskim, które nadal stanowiło znaczący segment tradycyjnych elit władzy. Warto zważyć, że w Obwodzie Autonomicznym wyznawcy islamu stanowili 97,5%, zaś w Czerkieskim Okręgu Narodowym 99,9%⁴⁶. Duchowieństwo opodatkowano, zamykano także meczety i szkoły⁴⁷. Fala represji duchowieństwa osiągnęła apogeum w drugiej połowie lat 30. XX wieku.

Na formowanie się nomenklatury w obwodach i rejonach wpływy wywierała rewolucja kulturalna, industrializacja i kolektywizacja. Szczególne piętno na strukturach władzy i ich składzie osobowym odcisnęła kolektywizacja⁴⁸ połączona z „wojującym ateizmem” (w istocie deprecjonująca osiągnięcia w rolnictwie z okresu NEP-u). Z jednej strony, mobilizowała aparat partyjny – poprzez agitację i „czystki” kadrowe przy jednoczesnej rozbudowie podstawowych struktur partyjnych w rejonach wiejskich, z drugiej – dekomponowała tradycyjny układ życia oraz eliminowała pozostałości „starych” elit władzy (wraz z deportacją ich przedstawicieli w 1934 roku m.in. w pustynne tereny Uzbeckiej SRR). Sam proces kolektywizacji przebiegał w ostrej walce, niejednokrotnie w warunkach wyłaniania się lokalnych kontrelit organizujących bunty i powstania.

Nomenklatura obwodów, zwłaszcza na przełomie lat 20. i 30. XX wieku, formowała się w ostrej walce między organami partyjnymi i administracyjnymi. Również walka toczyła się wewnątrz elity partyjnej, głównie między pracownikami sektorów politycznego i gospodarczego.

Na szczycie piramidy władzy w obwodach czerkieskim i karaczajeskim najwyższą pozycję zajmowały elity partyjne, na drugim miejscu – elity administracyjne, trzecim – elity wywodzące się ze związków zawodowych, czwartym – Komsomołu. Prestiżem cieszyły się także elity organów sprawiedliwości i struktur siłowych⁴⁹.

⁴⁶ Dane za: E.V. Kratov, N.B. Kratova, *Islam w Karačajevo-Čerkiesskoj Respublike*, Moskva 2008, s. 17.

⁴⁷ Tamże, s. 18 i nast. Autorzy zwracają m.in. uwagę, że słabość dekrétów i innych postanowień władzy radzieckiej m.in. wynikała z tego, że były one kierowane do społeczności muzułmańskiej i nie odwoływały się do szariatu.

⁴⁸ Kolektywizacja była przyczyną wybuchu „antykolchozowego powstania” w marcu 1930 roku. Na krótki okres powstańcy zlikwidowali radzieckie struktury władzy w kilkunastu miejscowościach i w ich miejsce utworzyli swoje organy władzy. Więcej na ten temat: R.S. Tebujev, R.T. Chatujev, *Očerki istorii...*, s. 150–151; Por. S.I. Teekev, *Agramaâ politika i kolektivizaciâ w Karačaje*, avtorieferat kandidackoj dissertacii, Karačajevsk 2010.

⁴⁹ Tamże.

W polityce kadrowej przywiązywano uwagę do *korenizacji* obwodowego aparatu władzy. Z dostępnych danych wynika, że w 1933 roku Karaczajowie stanowili 43% w rejonowych organach wykonawczych, 78% w radach wiejskich, także dominowali w obwodowej radzie i kierownictwie partyjnym. Żaden jednak Karaczaj nie kierował organami NKWD⁵⁰.

Wyjątkowo tragicznie w historii Karaczajów zapisał się rok 1943, kiedy to zostali oskarżeni o współpracę z okupantami niemieckimi⁵¹. W rezultacie tych oskarżeń 12 października Prezydium Rady Najwyższej ZSRR wydało dekret o likwidacji Karaczajeskigo Obwodu Autonomicznego i przesiedleniu Karaczajów w inne rejony ZSRR⁵². Obszar obwodu został podzielony i przyłączony do Kraju Stawropolskiego i Krasnodarskiego oraz Gruzińskiej SRR.

Z danych wynika, że do marca 1944 roku wysiedlono ok. 70 tys. Karaczajów w rejony Kazachskiej i Kirgiskiej SRR. Szacuje się, że m.in. z powodu represji, epidemii i głodu w czasie deportacji zginęło ok. 43 tys. Karaczajów, w tym 22 tys. dzieci⁵³. Wraz z deportacjami „na wieczne czasy i bez prawa powrotu” (za opuszczenie miejsca zesłania skazywano

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Okupanci niemieccy na zajętych terenach zorganizowali system władzy wykorzystując przywiązanie ludzi do prawa zwyczajowego i muzułmańskiego. Według dostępnych danych za zradę ojczyzny przekazano do sądu 449 spraw. Z tego ok. 50% dotyczyło Karaczajów. Nie było więc podstaw dla deportacji, która była rezultatem walki elit na szczytach partyjnych. Zob. R.S. Tebuev, R.T. Chatujev, *Očerki istorii*, dz. cyt., s. 157.

⁵² Zob. *Prezydium Verchovnogo Sovieta SSSR. Ukaz ot 12 oktâbrîa a 1943 goda o likvidacii Karačajevskiej Avtonomnoj Oblasti i ob. administrativnom ustrojstvie jejo teritorii*, http://tehnorma.ru/doc_ussrperiod/textussr/ussr_4462.htm. W dokumencie m.in. stwierdza się, że „w okresie okupacji niemiecko-faszystowskiej terytorium Karaczajeskigo Obwodu Autonomicznego wielu Karaczajów postępowało zdradziecko wstępując do organizowanych przez Niemców oddziałów walczących z władzą radziecką, donosząc na uczciwych obywateli, pokazując drogi wojskom niemieckim i przeprowadzając je przez przełęcz na Zakaukazie, a po przepędzeniu okupantów występowało przeciwko działaniom podejmowanym przez władze, ukrywając przed nią bandytów i agentów niemieckich i okazując im aktywną pomoc”.

⁵³ Dane za: V.Sznirelman, *Peredel subdy (Kabardino-Balkariâ i Karačajevo-Čerkiesiâ)*, w: I.M. Boreâ, R.K. Dżaguloва i F.M. Kolesnikova pt. *Vymysiel...*, s. 82. Szczegółowo na temat deportacji: *Karačajevcy. Vyselenije i vozraščenie (1943–1957). Materialy i dokumenty*, Čerkievsk 1993; Chanâ Siro, *Sekretnyj doklad N.S. Chruščeva i vosstanovlenie avtonomnych territorij v 1957 g.*, „Akta Slavica Japonica, Tomus 22, Hokkaido University; A.D. Kučujev, *Karačaevskaâ avtonomnaâ oblast w gody Velikoj Očestvennoj vojny*, Moskva 2000; Z.M. Borlakova, *Deportaciâ i repatriaciâ karačajevsogo naroda, 1943–1959*, avtorieferrat kandidackoj. dissertacii, Moskva 2000; R.S.Tebuev, *Deportaciâ karačajevevcy*, Čerkievsk 1998 i in.

na 20 lat w obozie pracy o zaostrzonym rygorze) rozpoczęto działania związane m.in. z dyskredytacją narodowej historii i kultury Karaczajów oraz próbą wymazania ich z pamięci obywateli ZSRR.

25 lutego 1956 roku na XX Zjeździe KPZR N.S. Chruszczow w tajnym wykładzie o kulcie jednostki i jego konsekwencjach wskazał m.in. na deportacje, jako fakty przestępczej działalności Stalina. Wystąpienie to przyjęte z nadzieją przez Karaczajów uruchomiło – jak się później okazało – bardzo złożony, w istocie po dzień dzisiejszy trwający proces rehabilitacji narodu. Ich deportacja, podobnie jak Kałmuków, Bałkarów, Czeczenów, Inguszy została uznana jako akt bezprawny, podobnie jak dekret o rozwiązaniu Karaczajeskiego Obwodu Autonomicznego⁵⁴. Karaczajowie otrzymali prawo powrotu do uprzednich miejsc zamieszkania. 9 stycznia 1957 roku Prezydium Rady Najwyższej ZSRR wydało dekret o utworzeniu autonomii deportowanych narodów w składzie RFSRR, w tym Karaczajo-Czerkieskiego Obwodu Autonomicznego⁵⁵.

Warunki rehabilitacji w ocenie Karaczajów, którzy jeszcze do lat 80. XX wieku nie mieli możliwości zapoznania się z dekretem z 1957 roku, nie zostały do końca wypełnione. Z dzisiejszej optyki także można stwierdzić, że optymalnym i najmniej konfliktogennym był wówczas wariant powrotu do ustroju terytorialno-administracyjnego Karaczajów z przed 1943 roku.

Reperkusje decyzji o deportacji jeszcze obecnie odczuwają Karaczajowie oraz ich elity. Nade wszystko istotnie zmieniły one strukturę narodowościową na obszarach, które znalazły się w granicach Karaczajo-Czerkieskiego Obwodu Autonomicznego, mającą istotny wpływ na rekrutację elit władzy. Według dostępnych danych, w 1959 roku, a więc kilka lat po utworzeniu obwodu w jego składzie dominowali Rosjanie – ponad 148 tys. (52%), na drugi miejscu byli Karaczajowie – ok. 68 tys. (23,8%) i trzecim Czerkiesi – nieco ponad 24 tys. (8,5%)⁵⁶. W Sznirelman podaje,

⁵⁴ Zob. *Postanowlenije CK KPSS ot 24 noâbriâ 1956 g. O vosstanovleniû nacionalnoj avtonomii Kalmyckogo, Karačajevsckogo, Balkarsckogo Čečenskckogo i Ingušyckckogo narodov*, <http://www.minnacri.ru/index.php>.

⁵⁵ Zob. *Prezydium Verchovonogo Sovieta SSSR. Ukaz ot 9 ânvariâ 1957 goda O preobrazovanii XC Čerckesckoj Avtonomnoj Oblastii w Karačajevo-Čerckiesckiu Avtonomnuû Oblast*, <http://tehnorma.ru> Dokument unieważnia dekret z 1943 roku o likwidacji Karaczajeskiego Autonomicznego Obwodu i zakaz powrotu Karaczajów na ojczystą ziemię, uznaje za konieczne utworzenie obwodu narodowego Karaczajów i rekomenduje utworzenie obwodu wspólnego dla Karaczajów i Czerkiesów w ramach Kraju Stawropolskiego.

⁵⁶ Dane za: K. Gusev, *Analitičesckâ zapiska o položenii kazakov russkich i drugih rusckojazyčnych narodov, proživaûščich na terytorii Karačajevo-Čerckiesckoj republiki za pieriod z 1989 goda, po nastoâščyje vremiâ*, Sbor Russckogo Naroda, <http://srn.su>

że w latach 1960–1980 ok. 20% Karaczajów wchodziło w skład nomenklatury obwodowej, mieli oni ograniczony dostęp do pracy w organach bezpieczeństwa, blokowano ich przyjęcia do partii⁵⁷. Za próby dyskusji w sprawie reformy ustrojowo-administracyjnej i utworzenia Karaczajskiego Obwodu Autonomicznego byli oskarżani o nacjonalizm i ponosili konsekwencje dyscyplinarne⁵⁸. W ocenie niektórych badaczy (R.S. Tebujev, R.T. Chatujev) negatywną rolę w tym względzie odegrał M. Susłow, odpowiadający w czasach wojny za „ruch partyzancki”, a później mający „partyjny nadzór” elitami obwodu. Również sceptycznie oceniają politykę wobec Karaczajów, jaką prowadził M. Gorbaczow na funkcji pierwszego sekretarza partii komunistycznej Kraju Stawropolskiego w latach siedemdziesiątych. Najwyższe stanowiska w obwodzie były obsadzone przez ludzi z „zewnątrz”, którzy nie znali lokalnej specyfiki.

Uwagi końcowe

Konfrontacja przeszłości z współczesnością Karaczajo-Czerkiesji prowadzi do wniosku, że najważniejsze przyczyny obecnych problemów ustrojowo-politycznych w republice nie zostały zrodzone w ostatnich dekadach, lecz tkwią głęboko w historii, a nade wszystko kolonizacji rosyjskiej i błędach polityki radzieckiej związanymi z kreacją „sztucznego” dwupodmiotowego obwodu autonomicznego.

Przebieg podziałów narodowo-terytorialnych w latach 1918–1922, dynamicznie zmieniające się formy ustrojowe obwodu autonomicznego i jego likwidacja a następnie reaktywacja wyraźnie rodzą pewne analogie z procesem suwerenizacji Karaczajo-Czerkiesji w okresie rozpadu ZSRR, oscylującym między jej integralnością a podziałem na dwie części. Również analogie pojawiają się przy porównaniu aspiracji i dążeń wspólnot polietnicznych w autonomii – przejawiających się w etnokratyzmie i dążeniu do tworzenia własnych rejonów etnoterytorialnych w latach 1920–1930 ze swoistą „paradą suwerenności” na obszarze Karaczajo-

---

⁵⁷ Dane za: V. Šnirelman, *Peredel subdy...*, s. 113. Por. D. Galkowski, *Od čevo u Kremla držat ruki*, <http://1-2-9.livejournal.com/599949>; S.A. Arutunov, J.S. Smirnov, G.A. Serhgiejevič, *Etnopolitičeskaâ situaciâ w Karačajo-Čerkiesskoj Avtonomnoj Oblasti*. Dokument nr 5, Moskva 1090, s. 9–10.

⁵⁸ M. Botaszew zwraca uwagę, że w jeszcze w roku 1974 i 1981 na plenach obwodowego komitetu partii podejmowano działania mające na celu uzasadnienie deportacji. Zob. M. Botašev, *Etničeskij konflikt v Karačajewo-Čerkeskoj Respublike: ot istokov do našych dnjej*, „Centralnaâ Aziâ i Kavkaz” 2000, nr 6.

-Czerkiesji i proklamowaniem kilku niepodległych republik narodowych w pierwszej połowie lat 90. XX wieku, a w kolejnej dekadzie utworzeniem rejonów narodowych.

Podobnych analogii można doszukiwać się w konflikcie elit politycznych, tym bardziej, że źródła konfliktu pozostają te same. Najbardziej konfliktogenną kwestią był i pozostaje podział władzy⁵⁹. Podział ten w czasach radzieckich był przedmiotem nieustających sporów, lokalnych powstań i przewrotów antybolszewickich a także elementem walki elit na szczytach państwa związkowego, podobnie jak i współcześnie. Walka ta w przeszłości i obecnie przebiega na osiach między dążeniem elit kremlofskich do zdominowania i kontroli elit republikańskich a aspiracjami tych ostatnich do większej niezależności; między etnokratyzmem elit „narodów tytularnych” a subetnokratyzmem elit pozostałych wspólnot etnicznych. Dodać należy, że podobnie, jak w czasach radzieckich tak i współczesnych walka elit przejawiała się w jawnych i skrytych formach. W jawnych formach głównie wówczas, gdy słabła kontrola elit lokalnych przez centrum kremlofskie.

Kolejną ważną przyczyną obecnych problemów etnopolitycznych Karaczajo-Czerkiesji są deportacje tytularnych narodów: Czerkiesów w okresie podbojów i kolonizacji, Karaczajów – w okresie sowietyzacji. Ostatni z narodów doczekał się rehabilitacji, proces ten jednak nie został zakończony do dnia dzisiejszego. Czerkiesi natomiast ubiegają się o uznanie przez Kreml deportacji jako aktu ludobójstwa. Sytuacja ta jest przyczyną traumy i poczucia krzywdy deportowanych narodów i grup etnicznych, które żądają rozliczenia z „historią kolonizacji i sowietyzacji”, pełnej rehabilitacji i respektowania ich prawa do samostanowienia.

Przeprowadzone badania skłaniają do przyjętej na wstępie tezy, że w wyniku „ingerencji zewnętrznej” zostały, jeśli nieprzerwane to zdeformowane w przeszłości naturalne procesy narodowo i państwowotwórcze na obszarze współczesnej Karaczajo-Czerkiesji przez stopniowe wdrażanie obcych ustrojowo rozwiązań organizacji życia społeczno-politycznego politycznego. Badania te również wskazują, że polietniczna specyfika tradycji regionalnych implikuje mechanizmy rekrutacji i funkcjonowania elit lokalnych. A.W. Poniedielnikow (jeden z współtwórców rostowskiej szkoły elitologii) twierdzi nawet, że etniczność jest jednym z podsta-

⁵⁹ W praktyce radzieckiej narody tytularne były preferowane w systemie zarządzania czy kształcenia („system kwotowy” w strukturach władzy, polityka kadrowa w zakresie obsady stanowisk, przywileje z tytułu pełnienia funkcji, dostęp do edukacji i in.), co spotkało się z negatywnymi reakcjami pozostałych grup narodowościowych i etnicznych.

wowych czynników etnogenezy oraz funkcjonowania elit politycznych Kaukazu Północnego⁶⁰.

Po proklamowaniu Republiki Karaczajo-Czerkieskiej idea odrodzenia narodowego wypełniła „pustkę” po aksjologii komunistycznej. Polityzacja etniczności i etniczacja polityki wypierała w strukturach elit myślenie kategoriami państwowymi na rzecz tożsamości narodowej i etnicznej. Polityzacja etniczności wiązała się z wyjściem grup narodowo-etnicznych na scenę polityczną, Etnizacja polityki czyniła z tych podmiotów głównych aktorów tej sceny, jeszcze do niedawna zarezerwowanej dla nomenklatury partyjno-państwowej.

Powyższe procesy otwierały drogę dla formowania i instytucjonalizacji etnoelit. W rezultacie etniczacja i separatyzm stały się ważnymi ścieżkami rekrutacji nowych elit republikańskich. Etnizacja preferowała narody tytularne w piramidzie władzy oraz generowała ich etnokratyzm. Z kolei separatyzm sprzyjał formowaniu się różnych postaci subetnokratyzmu, a w konsekwencji elit etnoterytorialnych, wzmacnianych sieciami powiązań etnoklanowych. Na swoim terytorium posiadały one na tyle silne wpływy, że mogły nawet blokować decyzje władz republikańskich. W piramidzie elit ujawniała się dominacja etnocentryzmu w procesach decyzyjnych czy kadrowych na poziomie centralnym i lokalnym. Przy tym wszystkie grupy etnoelit doceniają walory mobilizacyjne czynnika etnicznego. Wyjaśnia to, dlaczego w toczącej się „grze o ustrój i władzę” w Karaczajo-Czerkiesji⁶¹ tak ważnym instrumentem okazuje się polityka historyczna.

STRESZCZENIE

Historia wieloetnicznej Karaczajo-Czerkiesji, zwłaszcza elit politycznych Czerkiesów i Karaczajów, ich roli w procesach narodowo i państwowotwórczych zawiera wiele „białych plam”, a rekonstrukcji ich dziejów nie ułatwia współczesny stan badań, które są uwikłane w politykę historyczną, aktywnie wykorzystywaną w „grze

---

⁶⁰ Zob. A.V. Poniedielnikov, *Političesko-administrativnaâ elita: genezis i problemy ejo stanpovleniâ v sovremennoj Rossii*, Moskva 1995; tegoż: *Rossijskije političeskije elity v sredinie 90-X gg. XX v. i 10 let spustia*, Rostov n/Donu 2006; S.S. Zbiâk, O.A. Artûchin, *Regionalnyje političeskije issledovaniâ* (Rostovskaâ Naučnaâ Škola).

⁶¹ Szczegółowo na ten temat: T. Bodio (red.), *Kaukaz, elity i przywództwo polityczne*, (maszynopis monografii zbiorowej oddany do druku, przewidywany termin wydania publikacji – wrzesień 2012).

o władzę” i przyszłość republiki. Polityka ta oscyluje ona między faktami a falsyfikacją i manipulacją.

Autor artykułu mając powyższe na uwadze podjął próbę rekonstrukcji wydarzeń zapisanych na kartach historii politycznej Czerkiesów i Karaczajów, które mają bezpośredni lub pośredni wpływ na współczesne problemy ustrojowe Karaczajo-Czerkiesji oraz jej elit politycznych. Z przeprowadzonych badań wynika, że najważniejsze przyczyny obecnych problemów ustrojowo-politycznych w republice nie zostały zrodzone w ostatnich dekadach, lecz tkwią głęboko w historii, a nade wszystko kolonizacji rosyjskiej i błędach polityki radzieckiej związanymi z dekompozycją naturalnych procesów narodowo i państwowotwórczych oraz kreacją „sztucznego” dwupodmiotowego obwodu autonomicznego. Tyle, że ze względu na nowe warunki wewnętrzne i geopolityczne pojawiają się one w różnych zmutoowanych i często bardziej niebezpiecznych postaciach.

Tadeusz Bodio

FROM THE HISTORY OF POLITICAL SYSTEM AND THE ELITE OF KARACHAY-CIRCASSIA

The history of multiethnic Karachay-Circassia, and particularly Karachay and Circassian political elites, as well as their role in the creation of the state and the nation, includes many *terrae incognitae*. The present state of research does not help the attempts of reconstruction of it, while it is deeply entangled into historical policy, actively used in the game of power and the future of the republic. This politics oscillates between facts and falsification or manipulation.

With this in mind, the author made an attempt to reconstruct the events from the records of history of Karachays and Circassians that directly or indirectly influence contemporary problems of political system of Karachay-Circassia and its political elites. The study shows that the main causes of the current constitutional and political problems of the republic have their roots not in the recent decades, but deeply in history and, above all, the period of Russian conquest and the mistakes of Soviet policy associated with the decomposition of the natural processes of nation-building and state-building and the creation of the artificial two-subject autonomous area. Due to the new conditions and circumstances they manifest themselves in various mutated and often more dangerous forms.

KEY WORDS: *Karachay-Circassia; political traditions, colonization, sovietization, deportations, political system, legal system, political elites, ethnocracy, transformation, historical policy*